

Globális nemzetörténetek

Laczó Ferenc – Varga Bálint (szerk.): Magyarország globális története.
Corvina, Budapest, 2022. 448 oldal.

Fahrmeir, Andreas (Hg.): Deutschland. Globalgeschichte einer Nation.
C. H. Beck, München, 2020. 936 oldal.

*Fiolhais, Carlos – Franco, José Eduardo – Paiva, José Pedro (dir.):
História Global de Portugal.*
Temas e Debates, Lisboa, 2020. 660 oldal.

Núñez Seixas, Xosé M. (coord.): Historia mundial de España.
Destino, Barcelona, 2018. 969 oldal.

Giardina, Andrea (a cura di): Storia mondiale dell'Italia.
Laterza, Bari, 2017. 847 oldal.

Boucheron, Patrick (dir.): Histoire mondiale de la France.
Seuil, Paris, 2017. 790 oldal.

A frissen megjelent *Magyarország globális története* a nemzeti történelmeket globális összefüggéseikbe állító, szerkesztett kötetek új európai hullámába illeszkedik. Ezen sorozat 2017-ben Franciaország világtörténetével indult, amelynek ihletésére még ugyanazon évben megszületett a hasonló olasz vállalkozás is, a francia kötet szerkesztőjének előszavával. Ezeket követte Spanyolország, Portugália, Németország globális története, illetve a jelen recenzióban mellőzött holland, flamand, katalán és szicíliai kötet.¹ Valamennyiük évszámokhoz rendelt, néhány oldalas tematikus írásokból épül föl, egyikük sem alkalmaz jegyzetapparátust, de az egyes írások végén rövid bibliográfiával tájékoztatja az olvasót. Kritikai sikerén túl a francia kötet azzal is követésre sarkallhatta a kiadókat és történészeket, hogy megjelenése hetében az eladási listák élére ugrott.² Ezt részben annak köszönhette, hogy a népszerűsítő nemzeti történeti áttekintések ismerős és kedvelt, ámde erősen megkopott presztízszű műfaját a könyvvásárló polgárság szemében legitímálta a globális történelem korszerűsége és a rangos szerzői gárda.

¹ Heerma van Voss, Lex et al. (ed.) 2018: *Wereldgeschiedenis van Nederland*. Amsterdam; Beyen, Marnix et al. (Hg.) 2018: *Wereldgeschiedenis van Vlaanderen*. Kalmthout; Riquer, Borja de (dir.) 2018: *Història mundial de Catalunya*. Barcelona; Barone, Giuseppe (a cura di) 2020: *Storia mondiale della Sicilia*. Bari.

² https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_mondiale_de_la_France#Un_succ%C3%A8s_de_librairie_couronn%C3%A9_par_le_prix_Aujourd'hui – utolsó letöltés: 2022. november 1.

Az előzményekkel ellentétben a hazai mű két, egymást követő kötetben jelenik meg. Az elsőként megjelent kötet ráadásul, a kronológiát felborítva, a ki-egyezés óta eltelt százötven évet tárgyalja. A korábbi kiadványok terjedelmük egyharmadát szentelik az 1867 utáni időknak – kivéve a németet, amely terjedelme 4/7-ét, és a portugált, amely csupán egyötödét, nagyjából ugyanannyit, mint a portugál állam megalapítása előtti időszaknak. Mind a globalitás, mind a nemzet felől szemlélve ez a százötven év tűnik könnyebb feladatnak. A globális történetírás nem véletlenül foglalkozik elsősorban a modern korral – a német kötet előszava el is ismeri, hogy a „globális” keretek alatt a középkorig leginkább az euromediterrán térség értendő (20). Másfelől a 19. század előttre merészkedve a nemzet jelentése is megváltozik, illetve cseppfolyóssá válik.

De miben rejlik az alkalmazott globális keret, és hogyan egyeztethető össze a nemzetközpontúsággal? Az angolszász egyetemek „global history” és „world history” tantárgyai által létrehozott intézményes és publikációs térben egyaránt otthonra lelnek a világrendszer-elméletek, a posztkoloniális és a környezettörténeti megközelítések. A kötetekben ráadásul más, ezekkel rokon makrotörténeti irányzatok is fontos szerephez jutnak: a diplomáciatörténetből kinövő új nemzetközi történelem, a transznacionális és a transzatlanti történelem. Bár a határokon ezen irányzatok túllépnek, a gyakorlatban többnyire elemzési egységként használják a nemzetállamot. Ennyiben a globális nemzet-történet sem számít fából vaskarikának. Sőt, nemzeti fókuszuk ellenére globális léptékű műveket is ismerünk, mint például Sebastian Conrad könyvét a Német Császárságról.³

Az előszavakban a szerkesztők jórészt negatívan, a bezárkózó nemzeti történetírással szemben határozzák meg kötetüket, amelytől tárgyukat megszabadítani igyekeznek. A portugál előszó szerint a történészek nemrég még a világ köldökét látták saját nemzetükben, illetve „a történelmet kétpólusú, duális alakban ismertük: voltunk mi és voltak a többiek” (15). Az otthoni kritika is a nemzeti értelmezési keretek meghaladásáért dicsérte a francia kötetet, amely pedig gyakran zavarba ejtően szűk francia prizmát alkalmaz, például Földes Jolánt, *A halálszó macska utcájának* a francia kultúrkörön kívül elfeledett szerzőjét a „világszerte leghíresebb magyar író”-ként említi (564). Persze az öncélú és önelvű, a változásokat belső okokra visszavezető nemzeti történetírás rajzát érdemes kritikával kezelni. Ahogy a német kötet előszava fogalmaz: „mindig is nyilvánvaló volt, hogy a nemzetállam »tartálya« nem zár hermetikusan” (15).

Pozitív elméleti keretet az előszavak csak igen tágan és nagy vonalakban vázolnak föl. Általában kevés érdeklődést mutatnak a globalizáció folyamata iránt. Míg a globalizációtörténet hullámszerű folyamatként írja le a globalizációt, amely a 19. század derekán fölgyorsult, majd az I. világháborútól az 1950-es évekig megtorpant, a nemzeti látószögből állandóként tűnik föl a globális beágyazottság – más kérdés, hogy mennyi jelenik meg belőle a szövegekben.

³ Conrad, Sebastian 2006: *Globalisierung und Nation im Deutschen Kaiserreich*. München.

A spanyol előszóban Xosé Manoel Núñez Seixas egy „egyszerre összehasonlító, globális és transznacionális” (14) spanyol történelem programját fogalmazza meg. A francia szerkesztők szerényebben csupán nyitott és plurális francia történelmet szeretnének írni, amelyet a tegnap divatszavával „glokálisként” jellemezhetnénk: „Franciaországot a világon keresztül magyarázni, megírni Franciaország történetét, amint a világgal magyarázza magát” (12). A szövegekben azonban a külső hatásokhoz mérhető súllyal jelenik meg az inverz folyamat is, ahogyan a saját nemzet és állam a világot alakította. Erre a kétoldalúságra ugyancsak Núñez Seixas reflektál: a kötet „első ízben világítja meg az ország történetét egyetemes vízióval, azon kulcsfontosságú pillanatoktól kezdve, amikor Spanyolország új irányt szabott a világnak és a világ megváltoztatta a spanyol sorsot” (8). Ezt visszhangozza a portugál előszó: „Ebben a munkában különös figyelmet fordítunk a Portugáliát átformáló világra és a világot alakító Portugáliára” (19). A modern korra aztán pont a spanyol és a portugál kötetben olvad egyoldalúvá ez a kölcsönhatás, és válik mintakövetővé és elmaradottá a saját nemzet. A felzárkózás kényszerétől hajtott, de kifelé önmagát egzotizáló Ibéria legfőljebb kulturális sikereket érhet el külföldön, és a legerősebb globális hatást immár konstitutív Másikként, „a civilizált Európa és világ képének ellenpólusa”-ként fejtheti ki (idézet a Ferrer i Guardia barcelonai anarchista kivégzésének európai visszhangját tárgyaló fejezetből).

Az elméleti háttér pluralizmusa vagy meghatározatlansága elkerülhetetlenül eklekticizmushoz vezetne, hiszen a szerkesztők szabad kezet adnak az eltérő tájékozódású, a legkülönbözőbb témákat eltérő diszciplináris hagyományok alapján vizsgáló szerzőknek. Ugyanakkor a témák és a közreműködők kiválasztásával maguk a szerkesztők is tettek arról, hogy a címekben hivatkozott globális történetírás az olvasó számára elméleti keretek, hangsúlyok, nézőpontok és interpretációs stratégiák színes egyvelegeként jelenjék meg. Az egyes fejezeteket általában a transzferek és recepciók, a transznacionális hálózatok, a gyarmatosítás vagy a migráció valamelyike emeli a nemzetállamon túli dimenzióba. Hogy ezek közül melyik, az a téma alapján jobbadán előre kikövetkeztethető, és ezen sémák csak elég mérsékelten keverednek.

A francián kívül az olasz és a német kiadvány modern részében is jelentős szerepet játszik a sajátként tételezett történelem világformáló hatása. A saját történelmi sorsfordulók és bulvárhistoriák, tudományos vívmányok, kulturális ikonok és fogyasztási cikkek külső transzferéről és recepciójáról szól a francia és a német kötet modern kori szócikkeinek legalább egynegyede, az olasz kötet pedig az 1867 óta eltelt időszak több mint felét ilyen, a nemzeti hiúságot legyező témáknak szenteli. A hatás iránya egyoldalú: a francia vagy német márkák világmárkává válása kapcsán például nem olvashatunk arról, a folyamat hogyan hatott vissza otthoni arculatukra vagy jelenlétükre. A modern kor hazai eseményeinek és jelenségeinek külső gyökeire ezzel szemben inkább a spanyol kiadvány állítja középpontba.

Némileg csekélyebb súlyt képviselnek a transznacionális vagy nemzetközi történelemhez sorolható témák, ahol vagy nemzetállami szereplők jelennek meg

cserekapcsolatok egyenrangú alanyaiként, vagy nemzeteken túli szervezetek, illetve hálózatok ténykednek nemzetállami szintéren. Ezen kategória alesete, amikor az ország valamely nemzetközi politikai vagy kulturális esemény, egyezmény aláírásának helyszínéeként, európai jelentőségű üdülő- vagy zarándokhelyként szerepel. A francia, a német és a spanyol kötetben erős a diplomáciatörténeti hagyomány (gyakran szűkebb európai vagy eurocentrikus kerettel), míg az olasz, részben merészebb témaválasztásainak köszönhetően, többször is közelít a keresztező vagy összefonódó (*entangled, croisée*) történetírás eszményeihez. Közös történetekként a világháborúk és az európai integráció minden kötet számára evidens anyagot szolgáltatnak a beágyazottságok és csereviszonyok bemutatására. Emellett a francia, az olasz és a spanyol kötet is foglalkozik az 1890-es évek transznacionális anarchizmusával és anarchista merénylethullámával.

Az öt korábbi vizsgált kötet gyarmattartó nemzeteket állít főszerepbe, és valamennyiük jelentős teret szán a gyarmatosításnak, a dekolonizációnak és a posztkolonialitásnak, mégpedig a gyarmatosítók, a gyarmatosítottak és az anyaországiak szemszögéből is – a legtöbbet (52 szövegből 14-et) a francia, a legkevesebbet (104-ből hetet) a német. A globális keret itt többnyire az anyaországra és egyes gyarmataira, illetve gyarmatbirodalmára korlátozódik.

A fő témacsoportok közé tartozik még a nemzetközi migráció. Míg a francia kötet a francia kultúrát gazdagító bevándorlókra koncentrál, a német, olasz és spanyol összeállításban inkább a kivándorlókra esik a hangsúly.

Olyan írások is jócskán akadnak, amelyek vagy teljesen mellőzik a nemzetközi (pláne globális) vonatkozásokat, vagy csupán futólagos gesztussal utalnak rájuk. A francia kötetben ilyen például a Lascaux felfedezéséről és Mitterand gazdaságpolitikájáról, a spanyolban a *La Banderita* című pasodoble jobboldali indulóvá válásáról és a polgárháborús tömegsírok exhumálásáról, a németben pedig a Neuschwansteinről és az 1923-as inflációról szóló fejezet. A probléma itt alapvetően nem a témaválasztásból fakad. Sőt, az első látásra szűken „nemzetinek” tűnő témák globális kontextusba helyezése mélyebb tanulsággal szolgált volna a laikus olvasónak.

A fejezetcímekbe emelt tények többnyire részei az adott nemzet történeti emlékezetének, de legalábbis széles körben ismert folyamatokat képviselnek. Gyakran ürügyként szolgálnak középtávú történetek elmondására, lehetőséget adva a mindennapok történetének beemelésére is. A pontszerű szerkezetből ezáltal a vártnál összefüggőbb, bár természetesen töredékes elbeszélés bontakozik ki. Az egyes írások nem ritkán egész kutatási irányokat vázolnak föl, és a kötetek egyik vonzerejét pont az adja, hogy enciklopédikusan reprezentálják a mai történetírás részterületeinek gazdagságát, és a vizsgált tények széles keresztmetszetét adják (mint fogyasztás, történeti emlékezet, nemi szerepek, film, divat vagy sport). A témaválasztásnál előnyt élveznek ugyan a határokon látványosan átívelő történetek, amelyek aztán a fenti sémák szerint kapják meg többé-kevésbé globális helyüket, e sokszínűség mégis képes szemléltetni bármely tény, jelenség vagy folyamat globális meghatározottságát.

Bár elődeikhez hasonlóan a magyar szerkesztők is a romantikus eredetű nacionalista történetírással szemben határozzák meg művüket, kitűzött céljuk csupán a „nemzeti nagyelbeszélések” kiegészítése (13), nem pedig lebontása. A nemzeti esszencializmus megkérdőjelezésére a globális tükör a korábbi kötetek tanúsága fényében is kevésbé tűnik hatékony eszköznek, mint a keresztező vagy a közös történelem. Az olyan lehetőségek, mint a Habsburg Birodalom vagy kisebb, többnyelvű régiók egységként történő vizsgálata egy önmagát globálisként meghatározó vállalkozás számára természetesen nem adottak. Egyes korábbi kötetek mégis erősebben problematizálják a nemzet és állam fogalmát. A spanyol (12) és a német (20) előszó reflektál a sajátként értelmezhető terület változásaira. Előbbi címébe is emeli a nacionalista történetírásból kisajátított *las Españas* fogalmát, maga a kötet pedig öt fejezetet szentel a mai Spanyolországon belüli szeparatista mozgalmaknak. A kötetek kronológiája, amely visszanyúlik nemcsak a nemzet előtti, de egyenesen a prehistorikus korba, emellett lehetővé teszi, hogy ráirányítsák a figyelmet a kultúra és a terület közti kapcsolat kontingens voltára. Különösen igaz ez a sorban főníciaiakat, rómaiakat, luzitánokat, gótokat, vikingeket és mórokat fölvonultató portugál kötetre. A magyar kiadvány az utolsó másfél évszázadra korlátozódik, tárgya azonban ezalatt drasztikus területi változásokon esett át úgy, hogy állam és nemzet mindeközben a legkevésbé sem fedte egymást. Saját ambíciójától függetlenül igazságtalan lenne számon kérni egy nagyközönséghez szóló művön, hogy nem kérdőjelezi meg a bevett, nemzeti elbeszéléseket. A szövegek mindenesetre nem tartalmazzak kritikai reflexiót a magyar nemzet és „nemzetiség” mibenlétéről vagy a mindenkori államkeretről, és nem kérdeznak rá, hogy a területi változások mit jelentettek mindezek globális beágyazottsága szempontjából.

Mivel a többi vizsgált kötet főszereplői közül a modern kori Magyarország legfőljebb Portugáliához mérhető, fölmerül a kérdés, mennyiben kapcsolódott másként a globális folyamatokba. Induljunk ki az interneten találmásra kiválasztott eseményekből. Egy véletlenszám-generátorral öt, 1867 és 1945 közé eső dátumot jelöltem ki, amelyekre rákeresve a következő magyar vonatkozású találatok ugrottak föl elsőként.⁴ Liszt 1877. január 30-án Budapestről köszönetet mondott Bösendorfernek a kihúzható billentyűzettel ellátott íróasztalért, amelyet ma a Liszt Ferenc Emlékmúzeum őriz. Kétszáz sportkedvelő postás 1899. augusztus 15-én megalakította a mai Postás SE elődjét. Az egyesület első szervezőjévé Klebersberg Gézát (*de Thumburg*) választották. 1904. február 5-én hunyt el Szinnyi (szül. Ferber) Ottmár, aki műfordítóként norvégból fordított, míg bankhivatalnokként első állása a North British and Mercantile biztosítótársaságnál volt. 1928. május 25-én született Hidas Frigyes, akinek fúvószenekari darabjait és fúvós hangszerekre írt versenyműveit svájci és német kiadók adták ki, és a világon sokfelé játsszák. Végül 1936. július 5-én helyezte el az agárd-fürdőtelepi templom zárókövét Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök, Shvoy Kálmán

⁴ www.random.org/calendar-dates – utolsó letöltés: 2022. november 1.

és Cacciari Matild fia. Ő apai ágon morvaországi származású, a családi hagyomány szerint közvetve svéd vagy skót eredetű. Hevenyészett mintám, amely a magyar világháló történeti emlékezetét hivatott reprezentálni, olyan magyar történelmet mutat be, amelynek nyitottsága már első közelítésre is belátható. A kísérlet ugyanakkor megerősíti a vélekedést, hogy az ország elsősorban az európai centrumon, azon belül is főként a német nyelvű térségen keresztül fonódott össze a világgal – bár épp Márai *Szabadulásának* nyomatékos fölbukkanása az olasz kötet előszavában alternatív csatornákat is jelez.

Kérdés tehát, jogosult-e a magyar szerkesztők mentegetőzése amiatt, „hogy az európai keret e lapokon némileg markánsabb lett” (14), mint az előzményekben, ahol az interkontinentális kapcsolatok a centrális elhelyezkedésből és a gyarmatosításból következnek. A (volt) gyarmatokhoz fűződő szálak dacára a portugál és a spanyol kötet modern kori részében, a magyarhoz hasonlóan, az európai maghoz való adaptációt helyezi a középpontba, tárgyát mint félperifériát a centrumhoz való viszonyában értelmezi. A magyar szerkesztők részleges hiányérzete abbóli törekvésükből fakad, hogy arányosabban szerepeltessenek más világreszeket. Ennek a törekvésnek köszönhetőek többek között a tudományos expedíciókról, a japán tárgykultúra és díszítőművészet világhívatjáról, a magyar misszionáriusokról, az 1956-ot követő magyar menekülthullámra adott dominikai válaszról, a „fejlődő országokból” a szocialista Magyarországra érkező diákokról, az algériai „kiküldetésről” és a jógáról szóló fejezetek, vagy éppen a másfélezres sanghaji magyar kolónia mikrotörténete. Ezek nemcsak azért hálás témák, mert részben a centrumot megkerülve vonják be a „Globális Dél”-t, de ezen fejezetek többsége valószínűleg akkor sem íródott volna meg másképp, ha nem egy globális történelemkönyvben jelentek volna meg. Utóbbi benyomás egyébként az írások szélesebb körére érvényes. A szerzők természetesen módon jelölik ki az európai/globális koordinátákat, ami – a romantikus gyökerű nemzeti mesterelbeszélések befolyása ellenére – a szaktudományos norma része, legalábbis a történetírás nemzeti ideológia számára kevesebb tételt bíró ágaiban.

A szerkesztők szerencsés döntéssel kirekesztették a témák köréből a világhódító magyar géniuszokat. Két fejezetet kap azonban a Polányi család és egyet-egyét a Teller házaspár, az idegenben világsikert arató magyar futballisták és az Ikarus mint világmárka. A magyar kötetből értelemszerűen hiányzik az anyaország és a gyarmatbirodalom viszonya is, amely jelentős teret kap a többi kiadványban. Csak Bosznia kapcsán merül föl analóg jelenség, bár a könyv visszatérően foglalkozik a gyarmatosítás és a dekolonizáció magyarországi vonatkozásaival. A többi szemlézett kiadvány főbb szereplői közül a magyarban is megjelennek azonban a transznacionális aktorok (mint a katolikus egyház, a multinacionális cégek, a Krisna-tudatú közösség, az ENSZ vagy a Valutaalap) és a mindkét irányú migráció (például magyarok és szlovákok a századfordulós Clevelandben, idegenlégiósok a magyar sportban, magyarországi kínaiak és a 2015-ös migrációs hullám). A témák köre sokszínűségében megelőző köteteket idézi, és azokhoz hasonlóan a történeti diszciplínák széles skáláját villantja föl.

A korábbi globális nemzetörténetek jó része a kiváltságos centrumpozíció hátszelében íródott – hiszen amíg például Párizs a világ egyik fővárosának számított, bizonyos értelemben globálissá vált mindannak a nagy része, amit befolyásos szereplők ott tettek vagy alkottak. Elődeihez képest azonban a félperifériás látószögű magyar kötetnek sikerült mélyebb értelemben megvalósítania a címébe emelt „globális történetet”. Egyrészt írásainak jókora hányada nem kézenfekvően „globális” példákön mutatja be annak az európai/globális beágyazottságát, amire magyar történelemként szoktunk hivatkozni. Látszólag „endogén” témák ugyan a többi kötetben is akadnak, de nemzetén túli keretbe való illesztésük rendszerint világgraszoló jelentőségük hangsúlyozásából áll és nem ritkán elmarad. Utóbbira a magyar kötetben nem is találunk példát. Másrészt, miközben éppen az ilyen fejezetekben az uralkodó téma, ahogyan Magyarország az európai és világrendeket követi, a transznacionális háló összességében bonyolultabb szövésű, mint a mintául szolgáló korábbi kiadványokban, és különösen a magyar félperiféria és a periféria közötti érintkezéseket sikerül gyakran gazdag cserefolyamatokként, és nem egyirányú transzferekként bemutatni. Kérdés, hogyan sikerül mindezt nehezebb terepen, az 1867 előtti évszázadokkal foglalkozó második kötetben megvalósítani, vagy hogyan módosul ott a globális tükör.

Berecz Ágoston